

NEWS

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

ISSN 2224-5294

Volume 2, Number 306 (2016), 322 – 325

**POSITION OF THE CITY SEMEY
IN THE LIFE OF SABIT DONENTAEV**

N. T. Zhanakova

Kazakh Abylay khan University of international relations and world Languages, Almaty, Kazakhstan.

E-mail: nurgul.zh.t@mail.ru

Key words: history, society, city, poet, writer, journalist, culture, newspaper.

Abstract. The article deals with the position of city Semey in the life of a prominent public figure, poet, writer, journalist Sabit Donentaev, his participation in the national liberation movement Alash.

**СӘБИТ ДӨНЕНТАЕВ ӨМІРІНДЕГІ
СЕМЕЙ ҚАЛАСЫНЫҢ ОРНЫ**

Н. Т. Жанақова

Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті,

Алматы, Қазақстан

Түйін сөздер: тарих, қоғам, қала, ақын, жазушы, журналист, мәдениет, газет.

Аннотация. Мақалада көрнекті қоғам қайраткері, ақын, жазушы, журналист Сәбит Дөнентаев өміріндегі Семей қаласының алар орны, оның сол жылдары Алаш атанған осы қаладағы Алаш ұлт-азаттық қозғалысына қатысуы баяндалады.

Семей қаласының еліміз тарихындағы орны ерекше. Іргесі сонау XVI-XVII ғасырларда қаланған көне шаһар Шығыс Қазақстанның маңызды ірі әкімшілік, экономикалық және мәдени орталықтарының бірі ғана емес, Алашорда үкіметінің астанасы болған ірі ғылым, білім орталығы ретінде кеңінен белгілі. Қалада ұлы Абай мен Достоевский және басқа орыс, шет ел ғалымдары мен саяхатшыларының ізі қалған. Ұлт ғұламалары, ойшыл ақын Шәкәрім, данышпан жазушы-ғалым М.Әуезов, әлемге әйгілі ғалым-геолог Қ.Сәтбаев, атақты жазушы Ж.Аймауытов, демократ-ақын С.Торайғыров, күміскөмей әншілер Ә.Қашаубаев пен Б.Төлегенова және т.б. көптеген белгілі қазақ зиялылары тұрып еңбек еткен. Елімізге белгілі осы дана дарындар қатарында көрнекті ақын, жазушы, журналист қана емес, халқымыздың қоғамдық-саяси, мәдени даму үрдісінде өзіндік орны бар үлкен қайраткер тұлға Сәбит Дөнентаев есімін құрметпен атаймыз.

С.Дөнентаевтың қоғам қайраткері ретінде қалыптасып, сол кездегі тарихи дүбірлі оқиғаларға белсене араласуы Семей қаласымен тығыз байланысты. Алғаш ауыл молдасынан хат танып, медреседе оқыған талапкер білімін жетілдіру жолында Павлодарға келгені, қазақ тіліндегі алғашқы «Айқап» қоғамдық-саяси және әдеби журналында 1913 жылы «Қиялым» атты тұңғыш өлеңі жарияланып, 1915 жылы Уфада «Уақ-түйек» атты алғашқы өлеңдер жинағы шығуы, 1916 жылғы патша жарлығына байланысты бірінші дүниежүзілік соғыс майданына алынып, Балтық жағалауы маңында Рига түбінде қара жұмыс істеуі, осылайша алдыңғы қатарлы, ойы озық жаңа заман күрескерлері мұраттарынан нәр алып, аман-есен елге оралуы қайраткер өмірінің бірінші кезеңі болса, Семейге келіп, осы қаладағы іргелі оқу орны болып саналған мұғалімдер семинариясының бір жылдық

курсын оқып бітіруі, тәуелсіз ел болу жолындағы ұлт-азаттық қозғалыстың алғашқы көрінісі – Алашорда үкіметінің құрылып, ұлт зиялыларының халық бостандығы мен ел болашағы үшін белсенді әрекет еткен қызметтеріне куә болып, үлкен саяси-әлеуметтік өзгерістер ортасында жүруі, өзінің де қалам қайратымен, ақындық талантымен үн қатып, елдік, отаншылдық мәселелерге араласуы қайраткер ғұмырбаянының екінші бір жарқын кезеңін бастап берді.

С.Дөнентаевтың Семей кезеңінде еліміздегі алғашқы арнаулы оқу орындарының бірі – Семей мұғалімдер семинариясының маңызы айрықша. Сол кездегі бірден бір жалғыз жоғары оқу орны деңгейіндегі семинарияда Семей, Павлодар, Өскемен, Қарағанды, Ақмола өңірлерінен ғана емес, Жетісу аймағы мен көршілес Сібірдің Алтай, Тобыл жағынан да көптеген жастар келіп білім алған. Семинарияны М.Әуезовпен қатар С.Дөнентаевтың атақты жерлестері Ж.Аймауытов, Қ.Сәтбаев, Ә.Марғұлан сияқты ғұламалардың оқып бітіруі көп жайтты аңғартса керек. Оның үстіне Ж.Аймауытовпен тығыз қарым-қатынаста болып, жақын дос ретінде араласуы да осы семинарияда оқуына игі әсерін тигізген шығар.

Мұғалімдер семинариясында оқып білім алған кезі Сәбит үшін сәтті де жемісті болды. Семинария шәкірттері Ж.Аймауытов, М.Әуезов Алаш үкіметінің астанасы болған Алаш қаласында (Семей қаласының қазіргі Жаңасемей бөлігі 1927 жылға дейін ресми түрде осылай аталған) «Абай» журналын 1918 жылы шығарды. Журнал осыған дейін жарық көрген «Қазақ» газетінің бағытында болып, ұстанған жолын жалғастырды, осы саяси басылым қалыптастырған тәуелсіздік рухын одан әрі дамытты, журнал беттерінде жарияланған мақалалар мен өлеңдерде азат рухты, елдік тұрғыдағы ойлармен қатар әлемдік ауқымдағы мәселелер де көтерілді. Сол жылдары шыққан қазақ тіліндегі басқа басылымдармен салыстырғанда өресі биік болған журнал жұмысына семинарияда оқып жүрген С.Дөнентаев та белсене қатысты.

«Абай» журналының сол 1918 жылы шыққан №1 санында Сәбиттің ұлы Абайға арналған «Абай» атты өлеңі, №2-3 сандарында – қазақ әйелінің үй іші мен қоғамдағы орнын үлкен мәселе етіп көтерген «Қазақ әйелдері туралы» деген көлемді мақаласы, №3 санда Алаш милициясының бастығы Қазы Нұрмұхамедұлының өліміне байланысты шығарған «Алаштың алғашқы құрбанына» атты өлеңі, №4 санында «Бозторғай» атты өлеңі жарияланды. Сондай-ақ, журналдың №6 санында Сәбиттің ауылда тұратын бір ақсақалдың аузынан жазып алған «Жанақ пен Рүстем» атты атақты айтыс ақыны Жанақ өмірінен сыр шертетін аңыз әңгіме жарық көрген. Мұның өзі Сәбиттің халық мұрасын жинап сақтау ісіне жете көңіл бөліп, жанашырлық танытқандығын байқатады. Бұл сол жылдардағы елге белгілі қазақ зиялыларының қай қайсысында да болған үлкен ізгі қасиеттердің бірі еді. Ж.Аймауытов, М.Әуезов, Қ.Сәтбаев та бұл істен қалыс қалмай, ауыз әдебиеті үлгілерін белсенді түрде жинап, баспасөз бетінде жариялаған болатын.

С.Дөнентаевтың Семейде болған осы 1917-1919 жылдар аралығындағы тағы бір елеулі кезеңі – «Алаш» партиясының үні болған «Сарыарқа» газетінің жұмысына қатысуы. «Қазақ» газеті большевиктер тарапынан қыспаққа алынып, шығарушылар қуғынға ұшыраған кезде А.Байтұрсынов пен М.Дулатов саяси көзқарастарын Семейде шығып, үлкен беделге ие болған осы «Сарыарқа» газеті арқылы білдірді, Ә.Бөкейханов, Ж.Аймауытов, Шәкәрім, Мағжан, М.Әуезов шоғырланған Алаш қаламгерлері қатарында С.Дөнентаев та болды. Семинария курсын бітіргеннен кейін біраз уақыт ауылда болып, Семейге қайта келген ақын «Сарыарқа» газетіне экспедитор (газетті жөнелтіп тұрушы) болып орналасып, бес айдай жұмыс істейді. Оған тағы да осы газет басшылығында болған Жүсіпбек Аймауытов ықпал еткен шығар. Қалайда талантты ақын дарындылығымен көзге түсіп, осы газет бетінде елдік, тәуелсіздік сарындағы бірнеше өлеңдерін жариялайды. Атап айтсақ, газеттің 1917 жылғы 29 маусымда шыққан санында «Той» атты сатиралық өлеңін, сол жылғы 1 тамыздағы № 7 санында «Сарыарқа анамызға» атты өлеңін жарияласа, 12 желтоқсандағы №24 санында «Қаулы» атты саяси сатираға құрылған өлеңі жарық көрген.

Кеңестік кезеңде Сәбит Дөнентаев туралы жазылған сын мақалалар мен ғылыми әдебиетте жоғарыда аталған «Сарыарқа» газетінде жарияланған өлеңдерін ұлтшылдық сарында болып, «Алаш» партиясының ықпалына ерді деп кінә тағылды. Бұл жерде еш бүркемелеудің қажеті жоқ. Сәбит нағыз ұлтшыл ақын, Алаш қозғалысының бел ортасында болған көрнекті қайраткердің бірі. Теңіз

жағалауында қара жұмыс істеген кезінде жабысқан ауру салдарынан 1917-1919 жылдардағы саяси дүрбелең кезінде бірде ауылға емделуге кетіп, енді бірде саяси дүрмектен шет қалғысы келмей, Семейге қайта оралып отырған ұлтжанды ақын осы қалада орын тепкен «Алаш» партиясының мүшесі болмағанымен Алаш идеясына беріліп, ұлт көсемі Әлихан Бөкейханов бастаған Алаш қайраткерлерімен үндес, пікірлес екендігін «Абай», «Сарыарқа» басылымдарында жарияланған өлеңдері мен мақалалары айқын дәлелдейді.

Алаш қозғалысына белсене қатысып, шығармалары арқылы өз үнін білдіруін анық жазбай келуіміз – С.Дөнентаев өмірбаянындағы, қоғамдық қызметіндегі үлкен ақтаңдақтардың бірі деуіміз керек. Алдағы уақытта қайраткер ақынның бұл маңызды қызметіне жіті назар аударған жөн.

С.Дөнентаевтың Семей кезеңіне қайта оралайық. Ақын 1919 жылы Семейге тағы бір рет келіп, бұл жолы семинарияда бірге тәлім алған досы Мұхтар Әуезовтен орыс тілі сабағын жеке оқиды да, туып өскен жері – Павлодар уезіне қайтады. 1923 жылға дейін осы уездің халық соты болып істейді де, шығармашылықпен мүлдем айналыспайды.

1923 жылы Семей губерниялық «Қазақ тілі» газеті редакциясы мен Семей губерниялық атқару комитетінің шақыруы бойынша талантты ақын Семейге қайта келіп, «Қазақ тілі» газетіне қызметке орналасады. Сол кезде республикалық басылымдармен иық тірескен бұл газет 1919 жылдан бері шығып тұрған. Алғашқы редакторы болып көрнекті алаш қайраткерлерінің бірі, талантты журналист Мәннан Тұрғанбаев тағайындалып, 1921 жылға дейін істесе, кейін М.Әуезов газетке басшылық жасаған.

Сәбит қазақ баспасөзінің алғашқы қарлығаштарының бірі – осы «Қазақ тілі» газетінің (кейін «Жаңа ауыл», «Қызыл дала», «Социалистік шығыс», «Екпінді» болып өзгерген, соңғы елу жыл бойы «Семей таңы» деген атпен шығып келеді) басқармасында арасында аз ғана үзіліспен өзі қайтыс болғанға дейін жемісті қызмет етті. Қалам қайраткерінің жаңа өмірді жырлаған өлеңдері мен саяси-әлеуметтік мақалалары, негізінен, «Қазақ тілі» газетінде жарық көрді. Көптеген өлеңдері мен фельетондары «С.Д.», «Жетім», «Жанас» деген бүркеншік атпен жарияланды. «Қазақ тілі» газетінде қызмет етуі арқылы нағыз журналист болып қалыптасқан ақын-жазушы қаламынан «Әйел теңдігін қалай түсіну керек», «Хат танымаған қатарға қосылмайды», «Қытайда әлеумет соғысы», «Саясат дүниесінде», «Әуелі шаруа оңалу керек» (1924), «Баспасөз күшейсін» (1926) және т.б. мақалаларында ел тұрмысындағы тың өзгерістер, әйел теңсіздігі, уақыт, заман туралы ой-толғаныстары, халықаралық саясат мәселелері сөз болды.

«Қазақ тілі» газеті басқармасы мен Қазақ педагогикалық техникумы (бұрынғы Семей мұғалімдер семинариясы) Алаш қаласы зиялыларының жиі бас қосатын орны болды. С.Дөнентаев та осы алқалы жиындарға қатысып, көптеген игі бастамалардың куәсі болды. 1920 жылы педтехникум жанынан еліміз тарихындағы алғашқы драма театры – «Ес-аймақ» қазақ драмалық тобы (қазіргі Абай атындағы Семей музыкалық-драма театры) құрылып, осында көптеген сауық кештері ұйымдастырылды. С.Сейфуллиннің, М.Әуезовтің және басқа авторлардың алғашқы пьесалары осы сахнада қойылды.

Ақын, жазушы, журналист С.Дөнентаев Семейдің саяси, мәдени шараларына жай ғана куә болып қалмай, барлық шаруаларына белсене қатысты. 1925 жылы Алаш қаласында М.Әуезовтің тікелей араласуымен таза кеңестік жүйе сарынынан, жалаң ұрандардан аулақ болған, қазақ халқын көркейту, ұлттық негізде білім беру, мәдениетті дамытып көркейту, қазақ тілінің аясын кеңейту жолын ұстанған «Таң» журналы шықты. Журналдың белсенді авторларының бірі С.Дөнентаев та болғандығын оның басылым бетінде жарияланған шығармалары айқын дәлелдейді.

Газеттегі тынымсыз тіршілік, үздіксіз қызмет онсыз да дімкәс Сәбит денсаулығына қатты әсер етеді де, ол көкірек ауруына шалдығады. 1930 жылы мамырда ауылдың таза ауасымен тынығып, денсаулығын түзеу мақсатында Павлодарға көшіп, сол жылы күзде Бесқарағай ауданындағы Беген ауылына қоныс аударады да, мұғалім болып қызмет етеді. Алайда, шығармашылық ортаны аңсаған ақын 1932 жылы ақпанда өзі тәрбиелеген шәкірті, Семейдегі «Қызыл дала» газетінің жауапты хатшысы, ақын Сәду Машақовқа редакцияға қызметке алу мүмкіндігін айтып хат жазады. Сөйтіп,

газет редакторының шақыруымен көктемде Семейге көшіп келеді де, редакция жұмысына қызу кірісіп кетеді.

Жалпы, Сәбит осы газетте істеген кезде көптеген қиын жұмыстарды атқарған. Журналистік іске берілгендігі соншалық, тіпті редакцияда жалғыз қалатын кездері де болған, кей жылдары өзіне тиесілі демалысты да алмаған. Осы жайлардың өзі денсаулығының нашарлауына себеп болса керек.

1929 жылдан Қазақстан пролетариат-шаруа жазушылар одағының (ҚазАПП) мүшесі болған Сәбит өмірінің соңғы жылдары осы шығармашылық ұйымның Семей бөлімшесіне басшылық етеді. Семейде тұрған көптеген жас ақын-жазушыларға үнемі ақыл-кеңесін беріп, үлгі-өнеге көрсетеді. Кейін елімізге белгілі болған тарихшы-ғалым Мұсатай Ақынжанов, көрнекті ақын, жазушы Дихан Әбілев, жазушы-педагог Ғайса Сармурзин және басқа да ондаған қаламгерлер С.Дөнентаевтың ақындық, жазушылық шеберлігінен үйреніп, үлгі алған.

Үлкен дарын иесі сол өзі негізін қалаушылардың бірі болған «Қызыл дала» газетінің редакциясында істеп жүріп, өзін меңдеп алған көкірек ауруынан 1933 жылы 23 мамырда қайтыс болады. Денесі Семейдегі мұсылмандар зиратында жерленген.

Жалынды журналист, жазушы, ақын Сәбит Дөнентаев өзінің жігерлі көркем туындыларымен қазақ әдебиетіне зор үлес қосып қана қойған жоқ, Семейде алаш зиялыларымен етене жақын араласып, осы Алаш қаласында шыққан газеттерде қызмет ету, осы ірі рухани орталықтағы тарихи-мәдени, әлеуметтік-саяси істерге белсене қатысу арқылы еліміздің көрнекті қоғам қайраткері дәрежесіне көтерілді.

Қорыта айтқанда, С.Дөнентаевтың Алаш қозғалысына қатысып, Семей қаласында туған елі үшін ауқымды қызметтер атқарған кезеңін жан-жақты зерттеу жас ғалымдар еншісінде болуы керек. Сонда біз сан қырлы қаламгердің бұрын айтылмай келген қайраткерлік тұлғасын ашып көрсететін боламыз.

МЕСТО ГОРОДА СЕМЕЙ В ЖИЗНИ САБИТА ДОНЕНТАЕВА

Н. Т. Жанакова

КазУМОиМЯ им. Абылай хана, Алматы, Казахстан

Ключевые слова: история, общество, город, поэт, писатель, журналист, культура, газета.

Аннотация. В статье рассматриваются место города Семей в жизни видного общественного деятеля, поэта, писателя, журналиста Сабита Донентаева, его участие в национально-освободительном движении Алаш.

Поступила 17.03.2016 г.